

L'ALLIBERAMENT DELS CORS REBELS

Diversificació de les cures, subversió i bogeria

TREBALL FI DE GRAU

SÍLVIA FONT DÍEZ

TUTOR: MIGUEL SALAS SONEIRA

ÀREA: POLÍTIQUES DEL SOFRIMENT I LA VULNERABILITAT

2022

UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA (UOC)

GRAU EN EDUCACIÓ SOCIAL

Agraïments:

A totes les nikosianes i nikosians, per tots els vostres sabers que m'han travessat i transformat, i per la generositat i valentia immenses de compartir trossets de vida tan íntims. L'acollida i l'afecte nikosià continua ressonant en mi.

Al Miguel, per estar al costat traçant aquest camí, pels moments compartits plens de passió i reflexions que han traspasat aquest text i han obert altres camins a explorar.

A les persones que tinc a prop, per sostenir-nos, cuidar-nos i mimar-nos sense demanar-ho.

A l'Uri i al Pau, per les paciències, aprenentatges i suport en aquest viatge vital ple d'emocions i contradiccions.

A tots els cors rebels que construeixen un món més sensible i acollidor.

Resum

Aquest assaig proposa una anàlisi teòrica i situada que neix del respecte de les experiències i subjectivitats encarnades davant el model biomèdic hegemònic que continua vulnerant els drets de les persones en el camp de la salut mental. Es proposa un recorregut en clau pedagògica de passar de l'àmbit clínic a la politització de les cures, un gir de la dimensió individualista cap a la concepció de les cures com a procés col·lectiu. Una primera part on es desenvolupen idees i conceptes que nodreixen el paradigma dialògic i la presa de consciència sobre la posició, cos i vida de les persones. Una segona part que posa en paraules l'experiència viscuda en espais que generen aquesta visió col·lectiva de les cures. Una tercera part, on es reflexiona al voltant de com volem ser cuidades per enriquir la mirada de posar les cures al centre de la vida. Finalment, se suggereix un recull d'elements socioeducatius que permeten anar nodrint el nostre saber estar al costat de l'altre com educadores socials.

Paraules clau: salut mental, paradigma dialògic, cures, interdependència, vulnerabilitat, experiència, bogeria

Abstract

This essay proposes a theoretical and situated analysis born of respect for the experiences and subjectivities embodied in front of the hegemonic biomedical model that continues to violate the human rights in the field of mental health. It proposes a pedagogical journey from the clinical field to the politicization of care, a shift from the individualistic dimension to the conception of care as a collective process. A first part, where ideas and concepts are developed that nurture the dialogic paradigm and the awareness of the position, body and life of people. A second part that puts into words the experience lived in spaces that generate this collective vision of care. A third part, where we reflect on how we want to be take cared for to enrich the point of view of caring at the center of life. Finally, it proposes a collection of socio-educational elements that allow us to nurture our knowledge of being next to each other as social educators.

Keywords: mental health, dialogic paradigm, care, interdependence, vulnerability, experience, madness

Índex

Experiències rizomàtiques	1
Cinta de Moebius	2
Capítol 1: L'encontre amb l'Altre	6
1.1 Del paradigma positivista al paradigma dialògic	6
1.2 Cap al vincle educatiu amb l'altre. Retalls d'experiències	10
1.2.1 Anem a l'arrel: la mirada que (ens)anomena	10
1.2.2 Abordant les narratives de l'afflicció	13
1.3 Teixint la segona pell.....	14
Capítol 2: La dimensió social del patiment	18
2.1 Et sents còmode a l'altre costat?	18
2.2 Tramant presències.....	21
Capítol 3: Les cures, territori col·lectiu	23
3.1 Com volem ser cuidades?	23
3.2 Desconfinant malestars: fent rizoma.....	26
El Cor Rebel de MOMO	29
Bibliografia	33
Bibliografia web i Videografia	36

Experiències rizomàtiques

Des d'una posició humil i d'agraïment, he volgut evocar amb paraules l'experiència viscuda a ràdio Nikosia, com m'ha travessat el cos i m'ha mobilitzat de forma subjectiva. Es tracta d'un exercici fet des de la passió, indagant cap al cor, un moviment introspectiu que m'ha permès repensar de nou les experiències viscudes i el meu bagatge teòric. També, aquestes reflexions m'han permès trobar altres sentits, nous desdoblaments de mi mateixa que van construir qui sóc i com em situo davant de l'altre. En aquest moviment continu, l'assaig m'ha reconduït a escoltar la meva relació amb el camp de la salut mental. I precisament aquest procés d'escriure ja ha desencadenat d'altres impactes que van obrint camins incerts.

Crec important ressaltar el fet de com aquestes experiències han alliberat parts de mi que tenia amagades. El contacte amb persones i espais que produeixen aquests efectes em permeten construir una relació particular amb el fet pedagògic. Quan deixes de sentir mirades que et jutgen i t'avaluen constantment, disminueix la pressió que et fa sentir petita i aleshores floreixen parts de tu que desconeixes. I habitar altres espais i noves experiències des del desig i no per imposició, et permet gaudir amb els altres d'allò imprevist i de situacions sorprenents.

Així que aquest viatge escrit intenta acollir sabers, persones, textos i moments que m'han encaminat en aquest procés de qüestionar allò après per a tornar a repensar en continu vaivé. I des de la mobilització viscuda que m'ha fet sentir aquest alliberament, penso que és important apropar-nos des de la pròpia experiència per anar construint un cos teòric de sabers vius que es van transformant amb els encontres quotidians amb l'altre.

Cinta de Moebius

El context actual de pandèmia ha posat de manifest, per un costat, que som éssers socials, del contacte, de la trobada; ens ha obert una mirada sobre la fragilitat humana que potencia la interdependència i que, per tant, posa les cures i la vida al centre. I per l'altra, ha fet més evident la crisi estructural i existencial que vivim de forma global.

Tot plegat fa palès la necessitat d'una mirada crítica que qüestioni el sistema capitalista en què estem immersos. Vivim en la societat del rendiment, un sistema racista, sexista i capacitista que inferioritza i deshumanitza tot el que no encaixa dins dels criteris productius d'un sistema basat en els excessos, l'acumulació, la competitivitat i la individualitat. Entre altres formes possibles, les relacions de poder es perpetuen a través de jerarquitzar i categoritzar la diferència. Parlem d'un sistema que exerceix tant violències explícites i que, en l'extrem, mata a persones, com violències simbòliques, més difícils de detectar i combatre, però tant o més poderoses perquè es mouen sota la lògica de la naturalització d'uns sabers hegemònics que desestimen formes de pensar i ser que no encaixen en les estructures i les coordenades de pensament de l'ordre (neo)liberal.

Per tant, el subjecte (neo)liberal despolititzat, emprenedor de si, interioritza aquesta precarietat material i existencial, i viure en aquesta societat terapèutica es converteix a gestionar la pròpia vida per estar dins de la mobilització global (López, 2009). Aquesta autoregulació vigilada, en paraules de Pié (2012), s'ha intensificat i està en tot el teixit social, mentre l'altre esdevé rival o enemic a vigilar en nom del control i l'ordre públic. A més a més, el moviment frenètic constant en la nostra realitat quotidiana ens configura en uns espais i temps rígids en el que si no estàs produint et sents buida amb una culpabilitat innegable. Així que la situació actual de pandèmia ha permès reforçar les lògiques de la societat terapeütitzada que es basen en la por, inseguretat, i la docilitat disruptiva, una forma d'obediència en què ens hem d'adaptar permanentment al canvi i a la incertesa (Garcés, 2020); és a dir, des d'una resignació on s'accepta el sentit comú del poder dominant.

Per això, la crisi vírica està sent un pretext perfecte per augmentar el control, normes, protocols, prohibicions, jerarquitzar sabers i poders, i l'obsessió predictiva que impregna les nostres coordenades de pensament per a no deixar espai a allò imprevisible. Es construeix una situació perversa, on s'intenta que les persones s'adaptin a una societat potencialment malalta on les vides són vulnerabilitzades, i que alhora aquesta suposada inadaptació o disharmonia amb la societat és qualificada de malaltia i, per tant, susceptible a ser analitzada i tractada des d'una mirada biomèdica (Martín, 2019).

En la situació actual, s'està posant molt focus en la Salut Mental de la població a conseqüència de la COVID, amb una sensació d'eclosió de moda, està molt present en el discurs de carrer, en els mitjans de comunicació, en l'àmbit de política de partits (l'estratègia de Salut Mental 2021-2026), però aquesta visibilitat actual no deixa de tenir un discurs eminentment biomèdic, com si el concepte de Salut Mental fos una etiqueta més per a poder agregar a les persones i la solució estigui només a esmenar determinada manca de recursos. Una altra vegada, no anem a l'arrel dels problemes quan es parla de Salut Mental.

Precisament les reflexions i anàlisis següents pretenen posar focus en què cal un canvi de mirada fonamentada en un gir epistemològic, per a fomentar pràctiques i epistemologies que respectin les experiències i subjectivitats de les persones amb patiment psíquic. I sense negar la part biològica, perquè correm el risc d'exercir un poder hegemònic que pretenem transformar, es reclama posar el focus en l'àmbit social i cultural en relació amb el patiment subjectiu de les persones per a crear altres tipus de contextos, espais d'escolta i de sosteniment, allunyades de l'imaginari economicista.

Aquest recorregut es fa des d'una visió hermenèutica crítica (Martínez, 2008) per abraçar la complexitat humana davant els processos de salut i malaltia, des d'una concepció de salut mental col·lectiva. Aquest enfocament neix als anys setanta a Llatinoamèrica i ens aporta la visió de la dimensió política de les cures, aquesta multidimensionalitat que entra en joc davant els processos de salut/malaltia/atenció, posant el focus en les condicions estructurals i també en la importància de la dimensió col·lectiva dels sabers. En definitiva, es tracta d'entendre la vida com un problema comú, que ens interpel·la i implica de forma col·lectiva.

Per tant, des d'una perspectiva situada i socioconstruccionista, el treball tracta d'apropar-se als processos vitals de les persones des d'una dialògica de sabers, incloent-hi i posant al mateix nivell, els experts i tècnics i el saber de les persones amb diferents itineraris de patiment psíquic. Des de les esmentades coordenades, cerca donar importància a la dimensió simbòlica d'un llenguatge que ens precedeix i fixa subjectivament i que, lluny de descriure veritats absolutes, està en contínua construcció. Seguint a Freire, la paraula és acció i transformació.

L'objectiu és connectar tota l'experiència viscuda a Ràdio Nikosia¹ que m'ha permès problematitzar sobre el bagatge teòric com educadora social i que, sobretot, m'ha

¹ La primera ràdio a nivell estatal realitzada per persones que han estat diagnosticades d'alguna problemàtica de salut mental. És un espai alternatiu a la dimensió clínica i que a través de la ràdio i la participació comunitària es (re)construeixen les identitats que han estat capturades darrere de l'etiqueta diagnòstica. A través de Nikosia les persones troben un espai físic i simbòlic d'expressió, acollida i participació social.

mobilitzat a nivell subjectiu per a enfortir i nodrir “el saber estar” davant de l’altre en els processos de recuperació. A partir d’aquesta vivència particular i col·lectiva que es veu reflectida de forma transversal en aquest treball, pretenc continuar eixamplant i nodrint el camí en l’àmbit epistemològic i pràctic per a la legitimació del saber profà, encarnat, en primera persona... per tal de comprendre els processos individuals i col·lectius per a passar de la dimensió clínica de les cures a la seva politització en clau pedagògica. Així que des d’una mirada complexa i multidimensional, el treball construeix un entramat de discursos en primera persona, mad studies, corrents d’antipsiquiatria, l’antropologia mèdica, la filosofia, la psicoanàlisi, projectes col·lectius, comunitaris i autogestionats. Tot això articulat amb reflexions a partir de l’observació participant en els diferents espais de Nikosia com els programes de ràdio, les assemblees i els grups de cures.

D’aquí hi ha una pregunta que acompanya tot aquest recorregut de forma transversal, “com volen ser cuidades?”, basada en la crítica foucaultiana per a deslegitimar el poder que ens sotmet. Aquesta pregunta permet centrar-se en l’acció recíproca de les persones, trencar les posicions de poder, l’acció unidireccional, la posició clientelista i la idea de subjecte-objecte. I sobretot beu de les teories del *feminisme boig* per a passar de la dimensió individualista a la concepció de les cures com a procés col·lectiu.

Aquesta qüestió ens obre d’altres per a una aproximació a la diversificació de les cures, una mirada holística i transversal de tots els sabers implicats en el territori de salut (mental); el propòsit radica a pensar en allò viscut i les experiències subjectives per entendre millor la realitat de l’altre en un context ampli, perquè, alhora siguin motor per a l’acció transformadora de la nostra posició al món. Així doncs:

Com hem d’apropar-nos i acompanyar a l’altre? Quin és el procés per a passar de la mirada clínica de les cures a la seva politització? Quina importància té en l’àmbit social aquesta mirada transversal de la salut? Com teixir vincles per a fer front al malestar social?

Cal afegir que hi ha una constant que acompanya a les reflexions, i és la presa de consciència que les contradiccions són intrínsecament humanes i que ens travessen en la vida quotidiana. En aquest sentit, el concepte de cinta de Moebius² ajuda a trencar amb el pensament binari, conceptes que no són oposats sinó complementaris, que es necessiten en tensions i intensitats canviants. Les persones formem part d’un ecosistema i vivim en camps de força en interacció que són interdependents, les

² La cinta de Möbius o Moebius és una superfície que té només una sola cara i una sola vora, es tracta d’un objecte no orientable, és a dir, no hi ha dins o fora, a dalt o a baix, inici o final. Va ser descoberta pel matemàtic August Ferdinand Möbius al segle XIX i fins ara ha tingut moltes aplicacions en camps molt diversos, en l’art, ciència... I arran del seminari web de Surely Rolnik (Octubre,2021), m’ha inspirat per utilitzar la cinta en el camp de l’acció socioeducativa per a desafiar el sentit comú.

estructures socioculturals ens afecten al cos (Rolnik, 2021), i aquest camp de forces dinàmiques trenquen amb el pensament lineal, les fases d'inicis i finals, amb el significat de fora i dins. Les persones som la suma d'una multiplicitat d'identitats, necessitats i circumstàncies, en contextos específics i contingents. La vida és un flux amb mobilitat i desplaçaments continus i cal possibilitar aquesta mobilització física i identitària com a dret fonamental de les persones. La cinta recull la potència de transformar el sistema des d'un endins que és també un fora, per a desnaturalitzar i descolonitzar les estructures mentals que ens constitueixen a nivell subjectiu, en un exercici d'apropriar-nos d'un reconeixement individual en allò col·lectiu que no és preassignat de forma arbitrària sinó que es va construint amb els altres. En paraules de Garcés (2020):

acollir l'existència no és fer entrar un objecte nou en un sistema establert, sinó treballar quines perspectives noves obre cada trobada possible (...) un camp de tensions plural i antagònic al mateix temps.(...) La composició de perspectives, sabers i antagonismes acull l'existència perquè crea un medi on *poder ser* (Garcés, 2020:132).

Capítol 1: L'encontre amb l'Altre

1.1 Del paradigma positivista al paradigma dialògic

“Ens fan passar per la planta blanca, ens despullen, ens desmunten per crear un nou jo, i si aquest no és acceptable, tornem a la planta blanca. Et desmunten com persona, et deixen a zero, no pots confiar en la teva vista, no pots confiar en la teva oïda, no pots confiar en res del que has viscut” (persona psiquiatritzada).

Des del compromís militant de la salut mental col·lectiva realment estem reivindicant drets fonamentals com són respectar la dignitat de les persones, o el dret a ser escoltades i poder decidir sobre la pròpia vida. Parlem de persones que han travessat experiències de patiment mental, que se'ls hi ha negat la seva veu, se'ls ha invisibilitzat i sotmès a violències físiques i simbòliques que produeixen efectes totalment deshumanitzadors. Per tant, no només s'estan negant drets de forma sistemàtica, sinó que aquestes pràctiques s'han legitimat en la seva materialitat sota un poder fonamentat en el model biomèdic hegemònic. Com un dels seus elements constituents:

el biologicismo (...) no solo se refiere a la fundamentación científica del diagnóstico y del tratamiento, sino que constituye el principal criterio de diferenciación con las otras formas de atención. Si bien el saber biomédico, especialmente en algunas de sus especialidades y orientaciones, toma en cuenta los niveles psicológicos y sociales de los padecimientos, la biomedicina en cuanto institución tiende a subordinarlos o excluirlos respecto a la dimensión biológica. (...) Los procesos sociales, culturales y psicológicos son anecdóticos y no hay información sistemática sobre otras formas de atención (Menéndez, 2005: 47-48).

Les lògiques manicomials es construeixen al voltant d'una lògica de custodiar-curar al malalt, on el moviment s'inicia prejutjant formes de ser o comportar-se des d'uns discursos moralistes i paternalistes, per després contenir físicament o simbòlicament, i a través d'aquesta custòdia es construeix un saber mèdic expert. Aquests models i discursos *psi* no han canviat, d'aquí tot el que es qüestiona des dels moviments en primera persona al voltant per exemple del dia de la Salut Mental que se celebra el 10 d'octubre, que desprèn corporativisme per anar eixamplant la xarxa de salut mental preestablerta a través d'un exercici marquetinià per a dulcificar un poder institucional que s'exerceix de forma violenta a través de contenció física i contenció interior (química a través dels psicofàrmacs i semàntica pel diagnòstic).

Cada intent de reforma psiquiàtrica o desinstitucionalització es traslladen en un esforç més gran a demostrar la “validesa científica” a través d’investigacions i estudis científics positivistes que alimenten els discursos sobre condicions genètiques, estructurals o bioquímiques... per a posar només en relleu la part més organicista i fisiopatològica del procés de patiment mental. Això es trasllada a una hipercategorització cada vegada major a través de models com els DSM i a fomentar la mercantilització del patiment a través dels psicofàrmacs i l’atenció especialitzada com els únics recursos vàlids. Si bé la posició que aquí s’adopta no intenta negar la part biològica ni que els medicaments o determinades atencions professionals no puguin ser vàlids en certs tractaments i moments, si s’adverteix la simplificació i reduccionisme que això suposa com a solució universal i immediata. I sobretot s’ha d’anar més enllà, la persona no ha de ser dependent del metge/institució, amb la consegüent pèrdua de control sobre què pren i els seus efectes, és a dir, perdent el control sobre la seva vida (Moncrieff, 2017).

Tota la tradició del model dominant psiquiàtric ha imposat els sabers experts i tècnics provinents generalment del camp biomèdic com a únic discurs legítim per definir com és l’altre, què li passa i què necessita i, per tant, sempre des d’una mirada incompleta. Aquesta passivitat de la persona és la base del poder coercitiu hegemònic, la patologització del patiment converteix a les persones en éssers passius i dependents. Així, el boig queda relegat a un rol de malalt i consumidor infeliç en totes les seves dimensions vitals i es deslegitima la seva capacitat d’agència. Tal com s’exposa a l’inici, la persona perd les pròpies referències de sentit subjectiu i de relació amb el seu context, per passar a ser anomenat pels altres a través dels experts i la xarxa íntima familiar i social de la persona. Es produeix una dissonància entre el que la persona sent, expressa i busca en l’ajuda i el procés clínic d’atenció i diagnòstic. A partir d’aquí la persona es defineix per la seva malaltia, i la seva inacció, acció o oposició és producte d’aquesta (Basaglia, 1972). Escoltem constantment com davant el qüestionament del model hegemònic per part de persones psiquiatritzades, el saber expert mèdic actua per a “despojar a las personas del poder sobre el manejo de su salud y su vida, de su agencia, al tiempo que se aumenta y justifica el control y la normativización de sus cuerpos” (Menéndez, citat per Salas i Pié, 2019:105). I al mateix temps, aquest poder hegemònic deixa en una situació de subalternitat a la resta de sabers i disciplines que posen el focus en l’àmbit cultural i social, els situa com a mers observadors que complementen la pràctica psiquiàtrica seguint la seva lògica biològica.

En aquest punt és important posar en relleu que la cosificació de la persona dins d’uns diagnòstics té efectes violents sobre *el self*, al mateix temps que produeix processos d’estigmatització. Per un costat, la identitat social queda asfixiada per la identitat

patològica, fossilitzada en la idea del malalt absolut (Correa-Urquiza, 2015). I per l'altra, quan la persona queda fixada a nivell simbòlic hi ha tota la càrrega d'autoimatge, on la persona interioritza la semàntica clínica que la defineix i cronifica, donant lloc a què es coneix com a profecia autocumplida (Salas i Pié, 2019). A través del diagnòstic, no només existeix un espai homogeneïtzador i identitari, un no-lloc, sinó que no existeixen per a la persona altres significats o referències que li permetin ocupar diferents espais físics, simbòlics des d'altres posicions. No és d'estranyar, per tant, que moltes persones quan entren a espais comunitaris com ràdio Nikosia es presenten i s'anomenen només a través del diagnòstic.

Correa-Urquiza (2015) afirma que el problema no és l'existència del diagnòstic en si sinó el trasllat de tota aquesta significació patològica a la identitat social i comunitària. Aquí hi ha però una dificultat d'establir els límits, perquè els discursos mèdics colonitzen els discursos quotidians de carrer, reconstituïnt-se en relacions recíproques que emanen per totes parts conferint força a aquest poder (Foucault, 1986). Per tant, apreciem com aquest trasllat comença en la construcció del diagnòstic i que el tancament és així mateix lingüístic (Martín, 2019). Sense el diagnòstic es dificulten determinades formes de repressió i de privació de drets, o tractar sota una lògica normalitzadora el ser i estar en la societat de les persones.

Cal una mirada crítica cap a la manera en què el paradigma positivista impregna el cos social, que problematitzi aquesta idea de reciprocitat i recuperi la idea que el subjecte no és una illa patològica (Martínez, 2012). I és que, com diu Good (citada per Correa-Urquiza 2012), tot problema o patiment té lloc en relació amb la vida. De la mateixa manera que el cos forma part de la societat també passa al revés, en el sentit que les forces del teixit sociocultural ens afecten i modelen les nostres experiències i formes de pensar. Seguint aquesta idea d'indissociabilitat, Rolnik (2021) fa un pas més enllà i ens parla d'un camp transindividual que és menys visible en tant que tot allò socioestructural viu en els cossos de les persones, transforma la composició del cos i, per tant, no hi ha una separació sinó un camp de forces en interacció. Aquesta idea s'enfronta directament a la lògica mèdica d'extirpar la bogeria del cos social, i al revés, deixant al subjecte sense la capacitat d'entendre's a si mateix i d'entendre el que li envolta.

Aquest punt és cabdal per entendre que per construir un paradigma dialèctic, és imprescindible una presa de consciència prèvia dels subjectes de com estan afectats per a la seva situació d'inferioritat interioritzada en un context sociocultural concret. En termes freirians, es tracta de prendre com a objecte de la nostra curiositat el lloc de l'oprimit, en aquest cas de la seva posició de malalt mental absolut, crònic... desentranant la lluita dual interioritzada entre tot allò amb què els altres t'anomenen i

ser tu mateix. I sens dubte, seguint amb Freire (2012), aquest pas d'anar desvetllant el món de l'opressió interioritzada, consisteix en la idea a què aprendre és poder expressar les pròpies opressions per a transformar les posicions que s'ocupen en el lloc subaltern. I des d'aquesta lluita dialèctica, cal parlar de conflictes, tensions i resistències en contínues interaccions culturals en què coexisteixen dominats i dominadors. Això és el que, en terminologia gramsciana, significa que no existeix paradigma hegemònic que no se sostingui sense la participació activa dels subjectes i grups subalterns.

Per tot l'anterior, és interessant recuperar la centralitat de la cultura com a connectora amb l'experiència viscuda i produir un diàleg en constant transformació del self i d'aquest en relació amb el context, comunitat... Cal una mirada crítica i atenta, en el sentit que la cultura és una arma per a qüestionar el sentit comú hegemònic, però que alhora és un espai d'interacció entre subalterns i dominadors. Veiem constantment com el poder hegemònic capitalista captura els desitjos i transforma lluites així com el saber col·lectiu subaltern a través, per exemple, de la publicitat (el moviment del 15M es va convertir en imatge d'una companyia telefònica). O en el territori de salut mental, tal com analitza Menéndez (citada per Pié, 2021), el model mèdic hegemònic també s'expandeix de forma dinàmica a través de capturar en forma de transaccions les pràctiques alternatives subalternes.

Per tant, cal passar de la lògica impositiva, de la por, de l'amenaça que immobilitza i despolititza a la persona en forma de resignació a través de la identitat de malalt crònic, al paradigma dialògic. I per això, cal crear contextos on es construeixin sabers i pràctiques col·lectives des de l'experiència encarnada. Aquí resideix la dimensió política del malestar i de les cures, la qual permet avançar en la idea de la cultura com dret a construir les maneres de ser, estar i fer al món. I des d'aquí, les disciplines socials han de construir recorreguts d'antidestí a través d'espais comunitaris i d'acció col·lectiva. Treballar des d'una construcció col·lectiva de sabers, donar espai a la subjectivitat, a les experiències, a les pròpies estratègies i des d'on s'expressa el patiment... S'ha d'establir un diàleg horitzontal i simètric, una dialògica de sabers experts i profans (Correa-Urquiza, 2009). Totes les persones sigui de forma més o menys conscient, afrontem la terapèutica amb els sabers profans, amb aquest enteniment i apropament holístic on es poden incloure els sabers experts mèdics, però sobretot sabers vinculats a l'experiència i subjectivitat, una suma de processos, estratègies i eines per a un millor estar. Cal entendre-ho com un procés continu dels subjectes i de la seva xarxa íntima, així com dels diferents cuidadors, el procés de salut/malaltia/atenció en un procés relacional amb tots els actors que intervenen (Menéndez, 2009).

1.2 Cap al vincle educatiu amb l'altre. Retalls d'experiències

1.2.1 Anem a l'arrel: la mirada que (ens)anomena

Què en sabem de l'altre? El que veiem de l'altre és el que nosaltres projectem? Són preguntes que ens ajuden a prendre consciència de fins on interpretem a l'altre des del que nosaltres hem viscut, teoritzat i prescrit. En realitat, quan l'altre arriba no en sabem res i és des d'aquí que podem obrir possibilitats particulars des d'una visió de la pedagogia de la vulnerabilitat (de les cures), allò comú i inherent a l'ésser humà que ens uneix en temps de tecnicismes, protocols, distàncies i la suposada neutralitat que impregnen les professions socials.

En el terreny de la salut mental, davant la terminologia clínica que en forma opressiva converteix el subjecte en objecte és essencial com educadores socials, prendre consciència que tot comença en la nostra mirada perquè és consubstancial a l'acció educativa. I aquesta mirada ha de ser professionalitzada, mai és neutral ni buida de significat, es dona dins d'un marc pedagògic on els conceptes i les paraules prenen significat i activen l'acció transformadora. Però més enllà del coneixement tècnic, davant de tota la protocol·lització, control i estandardització amb finalitats quantitatives i d'impacte, ara més que mai, no podem deixar de lluitar per atorgar a la nostra feina la sensibilitat, proximitat i tot el vincle humà que es construeix en cada trobada amb l'altre.

Cal donar espai i importància a allò intangible, tot allò que es crea a través del vincle i que es transforma contínuament i es dona en diferents moments i intensitats. I precisament en allò intangible, els detalls quotidians, el tracte proper, la confiança que es va generant amb converses, reflexions, riures, silencis, malestars, abraçades... en definitiva, la reciprocitat que ens apropa com humans en un moment on les distàncies professionals i individualitats prenen més força que mai. Com ens recorda Leal (2018), hem de fer valdre els diversos sabers i altres cures de forma transversal on s'aprecii el valor de la quotidianitat en la comunitat.

A ràdio Nikosia hi ha multitud de petits detalls als diferents espais de trobada que tenen a veure amb l'acollida i reconeixement de l'altre. Acollir la presència, l'escolta i la paraula de l'altre és essencial per a sostenir la particularitat en allò col·lectiu. Com comenta un company Nikosià, *s'ha de posar atenció als afectes, com ens cuidem els uns als altres, com es genera un espai de confiança on els afectes tenen importància. Per exemple, quan ens preguntem com estem o ens saludem tots en arribar.* Hi ha en aquest sentit, una base ètica de la cura, "que se sustenta en la conciencia de vulnerabilidad y necesidad de los unos para con los otros, (...) el encuentro con los otros en tanto que extranjeros, diferentes, extraños y desprotegidos" (Leal, 2018: 595). I també, perquè són

fonamentals “el reconeixement, l’acollida afectuosa de l’altre, el clima que propicia el benestar, la trobada (...). I és important perquè l’hospitalitat és anterior a la moral, a les lleis, a les normes, als problemes i a les seves solucions” (Canimas, 2012:59).

Hi ha un vessant clarament ètic i polític de com s’entén aquesta relació entre presències i sabers. La base d’aquesta relació radica en una corresponsabilitat, una relació dialògica de sabers des del punt de vista simètric en un pla horitzontal. Es crea una comunicació propera, de confiança que permet que l’altre es “deixi anar”, en definitiva, un espai on pugui abaixar l’alerta sense aquella sensació de ser jutjat o avaluat i des d’aquí resignificar altres semàntiques possibles.

A Nikoisa es trenca amb la lògica de curar, tractar o educar amb finalitats de modelar a l’altre per a donar pas a l’acompanyament de què parla Planella (2021), aquest lloc comú neix des de la concepció de reconèixer a l’altre com a subjecte de l’educació i és des d’aquí que es construeix la dimensió interpersonal i intrapersonal. En aquest sentit, els vincles i les relacions es desjerarquitzen, això té a veure amb la idea de presència lleugera que parla Deligny, des de la creació de circumstàncies i espais que deixin ser i estar a les persones des de la seva pròpia subjectivitat.

D’altra banda, l’experiència nikosiana m’ha permès apropar-me de forma crítica a la proposta herbartiana sobre la centralitat de les transmissions culturals com a vincle per a l’acció educativa. Des de la teoria, l’educació social es diferencia de la resta de professions per la relació d’aquest tercer element (la cultura) que fa de mediació entre l’educador i l’educand, per a fugir d’opressions sobre l’altre. Però precisament la complexitat del vincle educatiu trenca amb el binomi educador-educant perquè en cada trobada hi ha una reciprocitat on les posicions no són fixes ni completes, no es pot limitar on comença i acaba l’altre i es donen al mateix temps. No pot ser quelcom rígid, precisament d’això es tracta quan es parla que la nostra pràctica és artesanal. I per l’altre, hi ha una pregunta que m’ha perseguit, i és si realment cal aquest element mediador per a treballar el vincle educatiu i com circula allò socioeducatiu en espais on la transmissió cultural no es dona de forma tan explícita.

L’experiència en els espais de grups de cura de Nikosia m’han permès profunditzar en aquestes reflexions. En les trobades grupals, el fet socioeducatiu hi és present, hi ha una intenció de connexió amb els conflictes i patiments subjectius i donar-hi significat a partir de la paraula, i es resignifiquen quan es posen en comú amb el grup. En aquest sentit, la intenció educativa tracta de connectar allò subjectiu amb l’entorn que l’envolta. Tot això m’ha permès problematitzar les transmissions culturals en l’acció educativa des de dos punts de vista:

Primer, els retalls culturals esbiaixats en tant que sabers hegemònics i que encara que hi conflueixen els sabers subalterns, l'educació ha de "construir un lugar para el diálogo, donde uno empieza a habitar la palabra, como sujeto de enunciación y ya no sea habitado por el mandato social de la inferioridad o enunciación de otro" (Pié i Salas, 2020:107). Això permet pensar amb el que Spivak planteja en què la semàntica normalitzadora no serveix de coordenades de representació per als subalterns, i per això, cal tornar a presentar, des de l'experiència, semàntiques que sorgeixin de les narratives de l'aflicció (Pié i Salas, 2020). D'aquí s'obren les propostes de la performativitat del llenguatge que planteja Butler (2009), en un exercici de desnaturalitzar i desconstruir categories per evitar que les reivindicacions quedin assimilades pel sentit comú. En altres paraules, es tracta de desarticlar les coordenades de sentit i pensament, el "com ens han ensenyat" a viure i que ha construït les nostres subjectivitats. Parlem de teoritzar sobretot el que el sistema ha rebutjat i entrem en la dimensió de semàntiques que estan per construir, que no existeixen o no estan legitimades. D'una altra manera, es tracta de problematitzar aquesta diferència que el sistema assimila i inclou des de les seves pròpies coordenades per a elaborar un *sentir en común* a partir de la construcció col·lectiva de sabers que permetin altres mirades i, per extensió, altres llenguatges per anomenar a l'altre (Pié i Salas, 2020). Per tant, també es tracta de reivindicar l'experiència del cos a nivell simbòlic, per tal de poder ressituar-lo des d'altres llocs i significacions a partir d'aprendre a exposar la vulnerabilitat i diferències intrínsecament humanes (Pié i Solé, 2015). Aquest concepte de la dimensió corporal es tracta amb més profunditat, en el pròxim capítol, al voltant de la construcció de la segona pell.

Segon, a través dels grups de cura i assemblees, l'educació va més enllà de l'esquema clàssic i mecànic de transmissió-aprenentatge, ja que es basa en la relació i atenció de l'altre on a través de l'experiència el subjecte es construeix des de la seva particularitat, sempre tenint en compte el passat per a poder transformar el present i el futur. És la idea també de recuperar les trames de la nostra vida a través de la memòria per a tornar a teixir-les i reescriure la pròpia història apropiant-nos del llenguatge que ens anomena i així, a través d'aquesta arqueologia del dolor (Salas i Pié, 2021), legitimar el propi cos.

Això implica que l'acció educativa està en contínua construcció, no és previsible i acabada i, per tant, és contingent i se situa en un context concret. I sobretot que en aquesta transmissió educativa, el retall cultural no ha de venir donat de fora cap a dins o des de la posició jeràrquica del professional cap a l'altre, sinó que es dona de forma més subtil. Seguint amb l'exemple dels grups de cures, els sabers es construeixen de forma col·lectiva des de l'experiència. Aquí els coneixements més rígids acadèmics es

contraposen als sabers subjectius. Com a educadores cal que pensem en la persona com algú que ja sap, té idees, pensaments i opinions (Freire, 2012).

Aquests sabers encarnats neixen de l'experiència, de què sentim, dels records, la memòria, què ens mobilitza quan parlem de certs temes, a quins moments o persones ens evoquen, tothom en aquest sentit construïm sabers. I que a més a més posats en comú amb els altres, altres mirades, ho desconstruïm, i s'obren altres significats com una xarxa en contínua construcció. Aquí la persona es connecta amb el que sent, li posa paraules i les connecta amb allò que l'envolta, en aquesta construcció col·lectiva circula totalment allò socioeducatiu i no té per què donar-se de fora cap a dins sinó que es dona en l'interior dels grups a través de la paraula, el cos i el tacte amb relació a l'acollida que es parla a l'inici. Aquests sabers es van acumulant i transformant, són experiències irrepetibles, singulars i plurals tal com ens recorda Larrosa (2006).

Per tot l'anterior, és molt important reconèixer el subjecte com algú protagonista actiu del seu canvi. Aquesta responsabilitat situa a l'altre com algú amb drets, obre pas a acceptar la seva oposició, resistència... Però aquesta responsabilitat no entesa com deixar a les persones a la seva sort, sinó com algú responsable dels seus actes i accions. Aquí, per tant, es posa en relleu el poder de decisió d'un mateix sobre els camins vitals, de viure assumint riscos (concepte que va lligat a la pròpia existència) i sobretot de legitimar l'orgull de les diferents formes de fer, ser i estar en el món.

Tot això ens parla de la politització de les cures com a eix transversal per a treballar el vincle relacional.

1.2.2 Abordant les narratives de l'aflicció

Des d'una perspectiva antropològica mèdica, "la malaltia no és percebuda com una realitat purament biològica, sinó com un producte cultural d'un món local de significats" (Martínez, 2012: 23). Com educadores socials, ens hem de situar en la lògica interpretativa per a descobrir el codi del relat que forma part del món social i simbòlic de la persona. És en aquesta relació dialògica on l'educadora adquireix una posició liminar, en aquell "estar entre" el món simbòlic que és local i subjectiu, el seu saber/ no saber de la cultura professional que s'ha d'interpretar (Martínez, 2012).

Un exemple d'això exposat es mostra en el documental de Regan (2012), "Rufus May, el doctor que escolta veus". En ell, el doctor Rufus, s'apropa a l'altre (la Ruth) des d'una posició dialògica i per això el vincle i confiança ocupen un lloc central per a poder acompanyar-la. Rufus no parla per ella, escolta què vol, el que desitja, des d'aquest saber i experiència de la Ruth. Rufus no la "incapacita" com fa el sistema, aquest reconeixement és molt important per a pensar en la Ruth com la protagonista del seu

canvi, parla del treball que ella ha de fer en el procés de millora, i sobretot a treballar amb la veu, que com ell diu “estan carregades de sentit, s’ha d’escoltar per entendre el significat des del qual parla, s’ha de desxifrar”. Rufus no nega la veu, no la invisibilitza, li atorga un lloc i un significat en la vida de la Ruth. De fet, assumeix que forma part de la seva subjectivitat, gràcies a la veu la Ruth pot experimentar la capacitat de resiliència i altres capacitacions emocionals que ella necessita per a poder seguir habitant la seva història narrativa. Tot això permet una vinculació amb l’experiència viscuda, la subjectivitat, la memòria del dolor, i la relació amb l’entorn.

En relació amb això, iniciatives com Hearing Voices, parteixen d’aquesta reapropiació de la bogeria. I des del grup de persones escoltadores de veus de Catalunya, Angels Vives (2021), explica la importància de possibilitar espais on pensar junt amb altres per trobar el sentit a la veu o veus des de la subjectivitat particular, contextos on les persones no tinguin por de poder expressar el que senten. S’ha de treballar per no callar les veus, moltes vegades el malestar prové d’aquesta lluita interna de negació i de judicis de rebuig socials que causen malestars sobrevinguts. Per tant, cal tenir-les en consideració per a pensar en elles, que les persones puguin potser curar ferides o construir a partir de la soledat o aïllament que viuen.

1.3 Teixint la segona pell

“Ecoltar és fer que el subjecte narrador deixi de ser un subjecte per a si mateix, abstret, per a convertir-se en un subjecte vinculat al món social” (Martínez, 2012: 28). En la participació del grup de dones de Nikosia, això és compartit i surt sovint, poder compartir en comú. En aquest sentit, expressa una companya Nikosiana, *el com estem, com ens sentim, com ens escoltem, apropem, reconeixem, et puja l’autoestima i et sents amb fortalesa*. Davant la fragilitat sistèmica i la ruptura de llaços comunitaris, construir llocs físics i simbòlics on poder-nos sostenir les unes a les altres es converteix en quelcom vital. Així, l’escolta i la paraula se situen com a eixos centrals per al reconeixement de l’altre, sense oblidar la importància de desvetllar un llenguatge que representi (tornar a presentar) allò subjectiu i que faci de tensió amb les formes de reconeixement hegemòniques.

El que cal ressaltar però, com educadores, és que també hem de saber escoltar i saber llegir el sense sentit. Tal com dèiem a l’inici, convé recelar d’aquells marcs compressius que la seva lògica rebutja o desestima tot el que no encaixa dins de les seves pròpies coordenades. Per això resulta difícil donar resposta al que eventualment pot ser considerat incompreensible, irracional o boig, ens molesta i, per tant, el rebutgem i el

violentem per a invisibilitzar-lo i silenciar-lo. I per això, hem de reivindicar un sense sentit que no necessita ser confirmat, necessitem perdre el sentit per tornar-lo a recuperar en una relació en joc perquè forma part d'allò humà, de la vida.

L'incomprensible viatja enganxat a la nostra pell, com dèiem, però massa sovint es confon i es redueix a la incomprensió que exclou, estigmatitza i avergonyeix. Explota, codifica, i destrueix. (...) aprendre a no saber, tenir cura de l'ombra, de la mancança, del buit. Acollir la distància és una forma de proximitat (Garcés, 2020: 129).

Seguint aquest pensament d'abraçar el sense sentit i donar-li un lloc, s'obre aquí la centralitat dels aspectes també no verbals i la interacció, de com el món social transforma la composició del cos.

Rolnik (2021) reflexiona sobre el moment en què les percepcions sensorials no són accessibles al llenguatge, aleshores el moviment del subjecte es trava. Quan la paraula i l'ànima es desconnecten, la persona entra en crisi, la vida no flueix, es desequilibra i queda en suspens, però el subjecte desconeix què li passa. La psiquiatria ho anul·la psicopatologitzant, però és un senyal per establir processos de cura per a treballar la connexió.

A partir d'aquesta concepció, s'obre la importància de la dimensió corporal, per a trencar amb el tall entre el jo i el cos amb límits acotats, si no des de l'experiència subjectiva. Ho indica Thomas (1976), qui recupera la paraula grega *soma*, que significa "cos viu", per assenyalar el cos percebut internament en primera persona. Es tracta de posar el focus en la funció política dels cossos, el cos com a poder de percepció per a modificar i transformar les formes de comprensió i d'altres espais habitables (Pié, 2021).

Per tant, és tasca fonamental educativa construir espais possibles on la persona junt amb els altres (col·lectiu, grup, comunitat...) reconstrueix experiències no accessibles al llenguatge i connectar-les, com una construcció de teranyina que sosté i acull les experiències subjectives en interacció amb el col·lectiu, facilitant la metabolització d'experiències sensorials o emocionals no digerides (Fernández, 2018). Aquesta labor exigeix, sens dubte, tenir sempre present a deixar espai al sense sentit.

En aquesta trobada de referència i acompanyament col·lectiu és on es va teixint la segona pell. Una altra companya Nikosiana comenta al respecte que:

a raíz de estar aquí y hablar, hablar... eso que hacemos tanto, de situaciones heavys, de no tan heavys, Momentos más o menos confortables... se me ha quedado una película bastante grande de como estar, como una segunda piel a como estar y como no estar, y de que hacer y que no hacer.... A soltar

cosas. Me siento erguida, como una columna vertebral que me protege, no me hace falta demostrar nada y a poder decir no.

Relatiu a aquest gest quotidià tan important i profund a saber expressar i gestionar el “no”, va haver un programa nikosià destinat a aprendre a dir que no. En aquest procés de politització de les cures és cabdal aquesta presa de consciència, el límit, a dir prou, el no ens configura. Un límit contra l’abús de poder i que no tot és acceptable. I una ràbia que és motor i principi de vida davant d’agressions constants a les nostres vides. En aquest sentit, el rebuig serveix de punt de partida per al pensament crític, la reivindicació se situa en posar les cures, la vida al centre (uneix la dimensió particular i col·lectiva). Com diria Albert Camus (1978), l’home rebel diu “no” però no renúncia, així que diu sí des del seu primer moviment. En aquest sentit aquest rebuig no és destructiu, sinó que obre l’experiència d’un límit que és la dignitat comuna a tots els homes. És el que permet interrompre “el sentit comú”, “les coses són com són”, per a donar pas a la potència d’un comú saber que es compon de tensions i dissidències (Percia, 2019).

Des d’aquí reivindicar la profunditat de la quotidianitat, gestos polítics i locals que comencen en els gestos quotidians i la presa de consciència, “la politització ha de partir de les nostres pròpies vides” (López, 2016: 34). I en l’àmbit de la salut mental, la dimensió política dels cossos, com hem explicat, partir de l’orgull de la diferència és el pas per a fer possible una reapropiació dels cossos, dels malestars i d’allò simbòlic a través de la intersubjectivitat (Pié, 2012b). La concepció de l’orgull boig precisament interpel·la al model psiquiatritzant i s’apropia de l’etiqueta com a disparador per a habilitar les diferències i com a crítica al dolor social. L’orgull boig reivindica també el fet de no ser narrat per altres, ni els sabers experts, ni familiars... sinó en primera persona.

Sobre la celebració del dia de l’Orgull Boig, una de les bases és donar visibilitat, legitimar la veu que sistemàticament és silenciada, continguda i inferiortizada. Així que alguns expressen “es nuestro dia”, es permeten sentir orgullosos de no ser com els altres. Un company nikosià explica que és un acte de mostrar orgull sense por, sortir de l’angoixa que sent la persona quan és diagnosticada i de com les persones del seu voltant reaccionaran. És un orgull poder visibilitzar per tot el que han passat a la seva vida, una mirada cap a una responsabilitat social, i trencar amb la mirada moralista, paternalista i estigmatitzadora. És una forma de posar un mirall, sobre la mirada social, sobre l’exclusió, discriminació i estigmatització que hi ha en la seva quotidianitat. L’orgull és pensat des del punt de legitimació, “les persones recuperen el poder d’anomenar-se, definir-se, narrar-se i, en conseqüència, pensar-se” (Pié,2012b:21).

Dèiem que en aquest diàleg, aquest sentir en comú, es va creant un espai que acull, on no et sents jutjat, avaluat, controlat, un lloc on sentir lleugeresa davant de les forces

opressores quotidianes, espais que et permetin ser i estar sense cap expectativa a canvi. Una presa de consciència individual junt amb els altres, perquè soles no podem ni volem. Aquests espais d'acollida tenen com a eix la quotidianitat i la complicitat amb l'altre, gestos com cuidar el llenguatge, com mirar-nos i desjerarquitzar posicions. En aquests espais són molt importants també la concepció del temps i la flexibilitat per a donar obertura a allò imprevist.

El primer, el temps, s'ha convertit en un privilegi, on s'ha mercantilitzat i individualitzat el "cuida't". Però més enllà d'això, el temps en aquests espais d'acollida són essencials, per a parar el ritme frenètic, per escoltar-nos, escoltar el cos i construir la complicitat de saber estar amb l'altre. Contraposant els temps biomèdics, en què en pocs minuts sense conèixer a la persona ja se li assigna un diagnòstic amb tot el que comporta. I el segon, molt lligat a aquest darrer, és deixar espai a allò imprevist, que no estigui programat, organitzat i pautat en el temps. S'han de buscar moments i espais perquè sorgeixi allò que és intrínsecament humà, l'espontaneïtat que ens fa sentir vius. Aquesta flexibilitat obre processos de constant creativitat, atenció als detalls, a com s'expressen les persones, quins significats li donen als seus pensaments, emocions, malestars, patiments... i sobretot això obre la porta a construir espais on aflori allò imprevisible, possibilitar l'experiència, obrir espais perquè passin coses...

Finalment, davant d'aquestes forces que es construeixen permanentment es produeix el moviment de la deslocalització física i simbòlica de les persones, de l'àmbit sanitari a l'àmbit comunitari. Apareixen diferents dispositius com Nikosia que no són finalistes, sinó que funcionen com a disparadors per a la resubjectivació identitària, espais habitables que són transitoris. Això trenca amb la violència institucional, i cada persona habita els espais en moments i intensitats diverses segons les seves necessitats. S'habilita, aquí, la capacitat d'agència de les persones per a dibuixar itineraris i recorreguts per a un millor estar, sense oblidar el rerefons democràtic del dret a la mobilització, participació i construcció d'espais comunitaris que neixen des d'aquesta mirada de dispositius habitables que abracen l'alteritat.

Capítol 2: La dimensió social del patiment

2.1 Et sents còmode a l'altre costat?

Un dia, en un espai, trobada i grup concrets, s'obre la porta a l'experiència que et travessa el cos i la vida (Larrosa, 2006) i en aquell moment puc recollir i connectar molts conceptes i experiències que m'acompanyen com educadora. Un grup de nikosians i nikosianes participem d'una trobada amb estudiants del postgrau de salut mental col·lectiva i allà es posen en joc molts gestos i detalls quotidians que tenen una dimensió política i educativa amb visió transformadora. Perquè pugui aflorar tot això s'ha de tenir una predisposició a què passin coses imprevistes, un enfocament en tot allò relacional, un acolliment a la diversitat, als silencis, a les paraules, a l'escolta, al reconeixement, al respecte... tot allò que des d'un vessant ètic i polític ens permet (re)pensar la vulnerabilitat com a eix vertebrador de canvi per a passar de l'àmbit individual al col·lectiu i pensar altres formes de ser i estar junts (Gil, 2018).

Arribem a l'aula, un espai que està construït des d'una disposició de poder jeràrquic, la taula davant on se situa el professor/a i que fa de separació amb la resta (distància professional), i la resta d'espai s'omple dels qui escolten el saber "expert" disposant-se d'una forma més o menys aglutinada veient només la cara del professor/a i moltes esquenes. Què volem dir quan diem crear espais amb sensibilitat emocional? Doncs només arribar, vam començar a apartar les taules i vam crear un espai proper i circular, un al costat de l'altre on ens podíem veure totes les cares sense cap objecte al mig. Vam optar per posar noms a les cares, "per a trobar-nos amb el subjecte, el seu desig, la seva paraula i la seva subjectivitat, els gestos mínims resulten indispensables" (Serra, 2017:109). A l'inici uns quants nikosians expliquen les seves experiències, pensaments que els acompanyen sobre el que els envolta, en definitiva, es transmet precisament allò tan subtil i potent sobre l'experiència de construir les narratives de l'afflicció des d'un sosteniment i construcció col·lectiva.

És essencial tenir sempre present que no és gens fàcil despullar-te davant dels altres, obrir-te en canal, cal una valentia i generositat immenses. I sobretot quan es tracten temes profunds amb les persones s'ha d'estar atents en el que després es pot desencadenar en els dies posteriors. El buidatge, la comunicació d'emocions, de dolor, s'alimenta d'energia i causa esgotament. Compartim molt de tot això a Nikosia i sabem que travessa a qui ho explica i qui ho escolta, sobretot quan són històries amb multitud d'encreuaments, segurament en molts moments algunes et toquen de ben a prop. Tot això forma part del procés conscient d'estar davant de l'altre, et toca, ho reps, però no t'ho quedes (li pertany a l'altre), però, es transforma en una altra cosa on tu mateixa vas

construint aquesta motxilla d'experiències adquirides per anar revisant l'interior. En aquest procés d'autoconeixement és des d'on em puc deixar tocar per l'altre, assumint un marc ètic i teòric que posi els desitjos dels subjectes més enllà del diagnòstic o categories psiquiatritzants que emmarquen els patiments mentals (Serra, 2017).

Tornem a l'aula, on es produeix un moment molt significatiu. Un company nikosia expressa: *“me estoy dedicando a recuperar, porque yo me siento incómodo en este lado, yo quiero estar en el otro lado, me molesta estar aquí.”*

Cal aclarir que vam seure en cercle, i fins que el company no ho va expressar no vaig ser conscient que un semicercle estàvem els nikosians (“aquí”) i l'altre semicercle (“allà”) els i les estudiants.

l continua, *“me gusta estar aquí porque me siento protegido, no tengo que fingir tanto, no tengo que ser tan falso, hay más verdad muchas veces aquí, nos clavamos puñales pero lo hacemos delante, de tu a tu”*.

En aquest moment, de forma espontània un estudiant li pregunta *“te apetece cambiar el sitio?”* en aquest moment riem, ens relaxem, ens apropem... La resposta del primer company no es va fer esperar i, contra pronòstic, amb les seves paraules ens va fer pensar en com resulten de mòbils les posicions que podem ocupar:

“No, ahora mismo – va afirmar- ese sitio también lo he conocido, però sí que me gustaria”.

És aquí on es produeix l'altre desencadenant, davant aquest gest de l'altre a mostrar els malestars i el desig de canvi, es produeix una connexió que ens apropa de forma molt íntima i les diferències en aquell espai, en aquell moment es queden en suspensió. Es produeix una presa de consciència de la nostra vulnerabilitat i interdependència comunes per a crear altres formes possibles de cura (Butler, 2021).

Aquesta mirada ens permet preguntar-nos, què fa doncs que una persona acabi en un costat o a un altre del cercle?, qui els ha col·locat aquí? Aquestes reflexions posen el focus cap a una mirada crítica més macro al procés de vulnerabilització, és a dir, com l'accepció de vulnerabilitat s'utilitza per a assenyalar a certs grups de poblacions sense tenir en compte l'organització socioeconòmica que fa insostenible poder viure. Aquí radica la importància del concepte vulnerabilitat com a eina política, des d'un sentit col·lectiu, on ens reconeixem vulnerables, però fugint de processos homogeneïtzadors o de subordinació. I aquesta acceptació de la vulnerabilitat ontològica ha de potenciar

ahora l'acceptació de la diferència, perquè certa asimetria³ és inherent quan es troben dues singularitats (cadascú té opinions, sabers, experiències diferents...) però des d'una posició horitzontal, sabers i presències que es complementen fugint de subordinacions o assimilacions.

La metàfora dels dos llocs, és un reflex de la construcció social de la bogeria, un ells/nosaltres, inclòs/exclòs, normal/no normal... que causa tant de dolor, que marca de forma violenta cossos i vides (el dolor social). És un lloc de molta soledat, de carregar el dolor sense atrevir-se a mostrar-lo, i ningú hauria d'estar en aquest costat, i ningú vol continuar reclamant ser reconegut. Hi ha moments que ens hem sentit a l'altre costat, des d'un patiment i intensitats particulars, però amb por d'ensenyar-ho, a compartir-ho. I una vegada et col·loquen a l'altre costat, és molt difícil canviar de lloc, és un esforç sobretot individual. Això, tanmateix, ens permet:

reconèixer que necessitem tant donar com rebre cures ens aporta el sentit de la nostra humanitat comuna, i a més ens permet apreciar que compartim les mateixes pors davant la fragilitat humana en lloc de projectar aquestes pors en aquells que qualifiquem de "dependents"(Chatzidakis *et al.*, 2017:42).

Per això necessitem una transformació de tota la gestió de la vulnerabilitat i les cures a nivell estructural i també d'una micropolítica que ens concreta en el dia a dia, en tot allò quotidià i comú. Martín (2019) ens pregunta, "quina és l'experiència més comuna que tenim tots? La soledat". I en aquesta societat individualista, tot ho hem de fer sols, i si no som feliços amb aquesta soledat imposada, busquem tractament. Parlem d'una soledat no desitjada, i les educadores hem de connectar amb aquesta soledat irreductible i que és un sentiment molt subjectiu i que ens travessa de forma col·lectiva alhora. La soledat és pre i post pandèmia, sempre hi serà, però sí que exigirem que la presència tingui un altre valor, i és tasca educativa pensar en aquestes presències, com acompanyar de tu a tu, per destensar tant la idea de ser un referent de l'altre per a deixar pas a estar allà, estar disponible per aquest anar teixint vincles, passar a allò quotidià que fa patir a les persones és una tasca molt més complexa que la solució psiquiatritzant. No podem oblidar que allò que ens fa patir està en contínua relació amb el context, la problemàtica està en allò social.

I d'aquí, sorgeixen reflexions que sumen riquesa al concepte de soledat com a nexa comú. En aquest sentit, Alemán (2013) des de la psicoanàlisi, vincula la soledat

³ L'accepció d'asimetria no entra aquí en discussió amb la dialògica de sabers. Trobo important ressaltar que certa asimetria és condició necessària en les relacions recíproques i horitzontals. Quan dues singularitats es troben, la diferència és inherent des de la perspectiva d'experiències, opinions, capacitats... però aquesta asimetria lluny de subordinar o homogeneïtzar, és necessària per emfatitzar l'heterogeneïtat del fet educatiu en una relació igualitària.

irreductible del subjecte amb l'experiència d'allò comú sota el concepte de soledat comú. En el sentit d'afirmar que davant de pràctiques i experiències col·lectives, la particularitat del subjecte no desapareix i és quan pot emergir d'aquesta vinculació "del comú" un subjecte diferent. Allò comú que no és homogeni, pensaments i sabers que sorgeixen de pràctiques i experiències que no estan delimitades ni articulades teòricament i que es van teixint de forma no jeràrquica.

Per entendre aquesta soledat comú, es tracta de desconstruir el "jo sóc" expressat des d'interessos o experiències fixades en un "jo vull això per nosaltres" en termes de desig i necessitats en una representació d'un bé polític col·lectiu (Brown, 1995). En aquesta línia de pensament, Judith Butler (2018) diu que ha de ser un 'ethos' comú, no pot ser només una qüestió d'individus heroics que defensen les normes socials; s'ha de propagar com un 'ethos' social i una cultura política.

Per tant, és imprescindible crear i construir aquests espais per escoltar-nos, dispositius que s'han de construir des del desig, interessos i motivacions de les participants, espais oberts que facilitin els llaços comunitaris no condicionats per la patologització (Fernández i Serra, 2020).

2.2 Tramant presències

Alguien separó en dos Nikosia, pero nosotros viajamos constantemente de un lado y otro de esta frontera y es desde este dualismo y desde este vaivén que vamos a contar esta historia, que es tan real y legítima como cualquier otra (falca de Ràdio Nikosia).

A través de les experiències viscudes, aquesta falca final de cada programa de Ràdio Nikosia li trobo significats més profunds, molt connectats a aquest trasllat constant d'un lloc a un altre de la frontera, del cercle o de qualsevol límit físic o simbòlic que separi presències i sabers. En veritat, no ens sentim moltes vegades travessats per un lloc i per un altre? Què entenem per salut? Què entenem per malaltia? Malaltia i salut són processos vius, orgànics, no fragmentats i en constant moviment, i d'aquí la mirada crítica al voltant del concepte de malalt crònic mental, que s'ha de tractar i curar i que et situa de forma permanent a un lloc estàtic i passiu.

En sabem molt poc d'aguantar el dolor de l'altre, ens incomoda, no el suportem i busquem una solució ràpida i universal per a pal·liar-lo. Però més que anar a l'arrel del patiment el que fem és contenir el patiment mental per a la tranquil·litat social. I des

d'aquesta lògica, es decideix quins són el tipus de dolors i patiments que s'accepten socialment i quins no entren dins dels marcs normalitzats amb visió capacitista.

I en aquella trobada, entre tots, vam sostenir i escoltar el dolor i patiment de l'altre. En tot aquell intercanvi humà ens vam reconèixer, ens vam connectar, ens vam apropar, ens vam trobar en tot allò comú que ens humanitza. "Por eso la experiencia es atención, escucha, apertura, disponibilidad, sensibilidad, vulnerabilidad, ex/posición" (Larrosa, 2006:108). I la passió com van transmetre les seves paraules van trencar els dos costats, un esborrament de fronteres, un espai porós i permeable. En aquest sentit, es va construir i possibilitar un espai comú que dóna lloc a la pròpia vulnerabilitat i fragilitat i des d'allà pensar el "poder estar junts".

Finalment, cal ressaltar el pes de poder parlar des dels nostres patiments, sentiments, en definitiva, poder narrar la nostra història com diu la falca de ràdio. Això és fonamental en el camp de la salut mental on les persones passen a ser anomenades pels altres i la seva presència s'invisibilitza. Això va molt lligat a poder entrar i respectar el món íntim de les persones, aquesta consideració de la intimitat és un factor importantíssim per al reconeixement de l'ésser humà. En aquest joc de teixir presències hem de tenir cura, respecte i sensibilitat envers la intimitat de l'altre, el seu cos, espai, objectes, les seves pors, històries... I aquest punt és essencial davant de la deshumanització que suposa tot el procés d'institucionalització en la salut mental, on es produeixen irrupcions violentes que atempten contra el respecte a la dignitat i intimitat humanes. Com a acompanyants d'experiències íntimes, hem de fer-ho:

amb els gestos, la mirada, la veu i la intenció de l'hospitalitat i l'estima, perquè en la fredor o l'animadversió de l'acolliment s'hi manifesta el poder i la falta de reconeixement. La rutina de l'ajuda o de la cura o el silenci de la persona que s'atén no poden justificar mai la falta de sensibilitat envers la intimitat, perquè la presència de l'altra sempre parla, en el seu cos, als seus espais, en les seves coses (Canimas,2017:6).

Capítol 3: Les cures, territori col·lectiu

3.1 Com volem ser cuidades?

Aquesta pregunta permet descolonitzar el pensament sobre què entenem per cures, des d'un exercici de sacsejar el que hi ha establert, revisar jerarquies de poders, trencar amb la idea d'acció sobre un objecte passiu, i resignificar rols i subjectivitats que han estat naturalitzats per a donar pas a la idea d'una acció recíproca i conjunta, en definitiva, les persones cuidem i som cuidades alhora, ens relacionem amb l'entorn i amb els altres des de múltiples identitats en una interacció constant i receptiva.

Aquesta qüestió neix com a crit reivindicatiu de posició de límit "en un doble sentido: pone freno a la explotación, por un lado, mientras detiene la complicidad del sujeto mediante la sumisión y autoexplotación, por otro" (Salas i Pié, 2021: 224). I d'aquí radica també la potencialitat, que la pregunta neix d'experiències col·lectives al voltant de les cures que tenen rostre de gènere, un rostre feminitzat, invisibilitzat i precaritzat. I sobretot permet traslladar la pressió individual sistèmica al voltant de les cures o aquella legitimació i delegació exclusiva de l'àmbit anomenat expert, cap a una responsabilitat col·lectiva. En altres paraules, tot allò que té a veure amb les cures és un mirall que mostra com som com a societat, com ens relacionem, com ens tractem i quines qüestions prioritzem quan les realitats sistèmiques es configuren envaint territoris, pobles i cossos; un sistema biocida que mata la vida i se suïcida (colectiva trabajadoras no domesticadas, 2020).

Per tant, "com volem ser cuidades" ens interpel·la com a comunitat, ens situa davant la responsabilitat militant de protesta contra la precarietat i opressions a les quals estem sotmeses. Això possibilita poder problematitzar sobre les formes d'afrontar els diversos moments d'intensitat davant el patiment per a pensar espais que sostinguin el malestar que és subjectiu, cada persona ho sent de forma íntima i única, però un malestar que va lligat a les opressions estructurals que ens configuren per transitar en la vida. El gir d'aquesta qüestió es fonamenta en la militància i pràctiques del *feminisme boig* com a territori de resistències col·lectives per a pensar altres formes i recorreguts per a un millor estar de les persones. A partir d'aquí, comprendre:

el feminismo loco como un quehacer teórico y una acción política que reconoce la complejidad del sujeto colectivo feminista, valora la riqueza del pensamiento feminista en el campo de la subjetividad y rescata los saberes y experiencias de las mujeres ex pacientes y sobrevivientes de la psiquiatría que han luchado contra el poder psiquiátrico (Castillo, 402:2019).

El *feminisme boig* emana de les primeres reivindicacions feministes i antipsiquiàtriques que posen el focus sobre la politització del malestar, per a prendre consciència de la posició d'opressió interioritzada per part de les dones sota el domini patriarcal i com les ciències *psi* operen de braç executor per aquesta reproducció violenta. Però el *feminisme boig* fa una revisió crítica de les teràpies feministes en tant que s'acaben inscrivint sota el pensament i coordenades patriarcals perquè no trenquen les jerarquies de poder, atenció de la persona considerada experta sobre l'altre que la rep i que aquesta forma d'atenció en un context institucionalitzat i professionalitzat té un rerefons d'individualització de problemàtiques col·lectives (Castillo, 2019). Per tant, el *feminisme boig* es gesta a partir d'una base ideològica on allò personal és polític, i posa sobre la taula la qüestió de desprofessionalitzar els espais de cura perquè les teràpies feministes van acabar assimilant el model hegemònic psiquiàtric sota la lògica capacitista de parlar per l'altre reproduint les mateixes violències físiques i simbòliques.

Aquest fet de qüestionar la no aparició de la figura anomenada prèviament experta per les ciències *psi* patriarcals, posa de relleu la necessitat també de parlar sobre la nostra posició i rol d'educadores en aquests models alternatius on el protagonisme és el col·lectiu a través de l'interaprenentatge, l'ajuda mútua entre parts des d'una visió d'autocura i autogestionària. Això ens porta als plantejaments que fa Spivak (2009) de si poden parlar o no els subalterns, i quina és la nostra posició en aquest saber estar davant de l'altre i en concret, en el territori de salut mental. Per això, crec que és important que l'acció educativa posi el focus en aquest procés de presa de consciència d'aquesta posició d'inferioritat que tenen interioritzada els subalterns. Per tant, les educadores hem de facilitar el diàleg i reflexions per a problematitzar les condicions de vida precaritzades i invisibilitzades cap a una mobilització subjectiva i física que permetin la participació de les persones en la comunitat.

I per tal d'entrar en un cert equilibri entre fugir de paternalismes o deixar les persones a la seva sort, és molt interessant la *teoria del pase* que comenta Fernández-Savater (2018) i la nostra posició de passadores:

no capitaliza, no acumula, no hace acopio. No es un "chupón". Pierde lo que pasa. Muere con cada pase y renace para el siguiente. Ni siquiera es un sujeto pasador, sino región de tránsito. Pasar, dejar pasar, no es echarse a un lado, sino metamorfosear energías que no nos pertenecen, que no son de nadie. Ni pasividad ni actividad: receptividad activa (Fernández-Savater, 2018).

En aquest sentit, la nostra funció és poder sostenir allò grupal, però tenint en compte que són els altres els que faciliten aquesta funció de passadora, el protagonisme és del

col·lectiu. És interessant pensar en aquest concepte de regió de trànsit de Fernández-Savater (2018), per a recuperar la idea que la nostra posició i els espais es van resignificant. Aquest sentit de trànsit obre espai a allò imprevist, l'espontaneïtat i la possibilitat de l'experiència en el funcionament i participació en els diferents espais.

Per fer-ho possible, es tracta de renunciar a certes quotes de protagonisme que se'ns atorga des de posicions de privilegi, i que aquest moviment permet jugar amb les intensitats d'aquestes presències. I a partir d'aquí, repensar l'acció socioeducativa des de la idea de presència lleugera i el gest mínim per acompanyar processos on les persones vagin eixamplant la capacitat d'autogestió. Penso que l'educadora ha de saber llegir els moments en tant que es donen en contextos que són únics i irrepetibles, i prendre consciència que el seu gest de retirada també desencadena que altres coses i subjectivitats tinguin lloc.

Hem d'estar al costat amb l'altre, d'estar atentes a les diferents intensitats i sensibilitats, on el camí no té un inici i final preestablert, en definitiva:

la función de coordinación escucha, traduce, teje, acompaña, si es necesario ayuda a elaborar y discernir, a recuperar la tarea si hay mucha evasión, y a veces colabora recuperando vitalidad, memoria, silencio. En ocasiones, la sutil intervención da la impresión de ser un fracaso... pero ese fracaso es la firma del nacimiento de una alteridad allí donde no la hay (Fernández i Serra, 2020: 4).

En darrer lloc, hi ha dos aspectes clau al voltant de la qüestió com "com volem ser cuidades?", que penso que són importants per aquesta visió col·lectiva que implica la pregunta. Primer, la pregunta trenca amb la inèrcia de delegar únicament a l'àmbit expert els nostres patiments, la qüestió reivindica una responsabilitat sobre el nostre cos, i com va comentar un company de Nikosia en un programa de ràdio, "*com a xarxa íntima de les persones, com amics, familiars no estem convocats a ajudar a algú quan està en crisi*". I es tracta, per tant, d'aquest canvi de mirada en "com podem atendre nosaltres" el que li està passant a l'altre per a no portar-ho tot cap a l'àmbit sanitari, per a trencar amb la idea que hi ha una solució o resposta clau i obrir processos d'aprenentatge.

I segon, la pregunta ens fa pensar en un canvi de mirada, unes cures que no siguin ateses quan les persones estan al límit o hagin superat certs límits, són processos que no passen del dia a la nit, cal acabar amb la lògica exclusiva del territori clínic per abraçar altres possibles on les relacions horitzontals d'escolta, els temps i les paciències prenguin protagonisme en l'acció pedagògica. Moltes vegades quan ens plantejem la pregunta és més fàcil imaginar el que no volem, és a dir, "no vull que em facin això",

“com no vull què em tractin així”, “no vull passar per un diagnòstic”, ja que això també ens obre un espai de reflexió de tot allò que no s'està fent bé i que ha de canviar, i que només deixant de fer tot allò que té a veure amb “el que no volem”, ja s'obre un potencial revulsiu per a començar a pensar i construir en comú.

En aquest sentit, en el camp de la salut mental trobem pràctiques i experiències alternatives d'atenció des del moviment de persones usuàries, exusuàries i supervivents de la psiquiatria. I també altres models més institucionals, però que neixen amb una mirada holística i integral per a un millor estar de les persones. Perspectives com el Diàleg Obert, i propostes com Soteria, Hearing Voices, entre d'altres, recullen aquests aspectes de treballar des del desig i necessitats de les persones, deslocalitzant la mirada clínica cap a un acompanyament des de l'entorn de la persona, per facilitar vincles des de la xarxa íntima de la persona i de la xarxa comunitària més extensa. I aquí les educadores socials tenim un paper fonamental per a treballar des d'aquesta mirada i per a fer propostes pedagògiques que foradin la rigidesa de les relacions i dels espais.

3.2 Desconfinant malestars: fent rizoma

La desaparició d'espais públics dificulta cada vegada més mantenir un sentit de vida comunitària. Hi ha menys indrets on les persones es poden reunir, sia per relaxar-se i divertir-se, sia per debatre sobre qüestions d'interès comunitari o participar en projectes de col·laboració. (...) amb repercussions devastadores per a la nostra capacitat de participar en la presa de decisions democràtica (Chatzidakis et al., 2017:24).

Aquestes reflexions prèvies a la pandèmia encara prenen més força en un moment on s'ha redefinit l'espai públic a través de tota la proliferació de normes, mascaretes, distàncies i inseguretats on la rigidesa i control van en augment. Davant d'aquest context, és tasca educativa traslladar i posar el focus a l'espai públic, al carrer, en tot l'àmbit comunitari que per definició és de les persones i tothom té el dret a decidir i participar d'allò comú. Obrir i construir espais i territoris que acullin la veu de les persones, a través d'una cultura que permeti altres formes possibles de relacionar-nos, també amb la bogeria.

Des d'aquests plantejaments epistemològics, hi ha una premissa, i és que si una part del dolor prové d'habitar l'entorn que rebutja perquè les persones no encaixen en la suposada “normalització”, doncs es tracta de treballar perquè les persones recuperin el

dret d'habitar el teixit comunitari. Continuar treballant segons comenta Correa-Urquiza (2012), per a la creació de nous espais, una recuperació de les persones cap a un millor estar a través d'habitar contextos comunitaris més enllà de l'àmbit clínic.

I no parlem de xarxes preestablertes que fixen a les persones en circuits segregadors, on la intervenció socioeducativa es converteix en una activitat burocràtica i de tutela amb la funció de contenir i controlar a les persones. Aquesta és per exemple la definició de club social de l'àmbit institucional que forma part de la xarxa d'atenció:

en el cas dels clubs per a persones amb malaltia mental, hi ha un vessant assistencial que es configura amb la tasca d'un equip professional i amb l'orientació rehabilitadora de la seva activitat. El servei de club social és un programa de suport a la integració i inserció comunitària mitjançant el lleure adreçat a persones amb malaltia mental en situació de dependència (extret de la web de la Generalitat de Catalunya).

Tal com s'ha anat ressaltant, les paraules, el llenguatge ens anomena i configura d'una determinada forma i en aquesta definició institucional sobre què ofereix un club social, ja podem veure com opera la lògica hegemònica, començant per parlar de malaltia mental, concepte que no apareix ni en els manuals de psicopatologia, no existeix una malaltia de la ment com a tal, i d'altres paraules com "assistencial, rehabilitadora, integració, inserció i dependència".

Per tant, lluny de xarxes predissenyades des de la categorització poblacional, es tracta de pensar en la idea del rizoma que permet una interconnexió sense jerarquia on els punts es multipliquen de forma heterogènia. Aquesta idea d'interconnexió permet relacionar-nos de manera diferent amb la diferència i dissidència, per a poder escapar dels models classificatoris que capturen a les persones (Colina, 2020). I la desjerarquització posa de manifest la idea que els professionals no ens pensem omnipresents, permet trencar egos i territoris professionals a favor d'abordar la complexitat humana d'una forma transdisciplinària. Des d'un vessant ètic, hem de ser conscients de les nostres limitacions, les nostres carències, és a dir, la importància de l'autoconeixement tan present en la pedagogia de Deligny. No podem continuar abordant els processos de salut i malaltia com a territoris fragmentats i sense connexió, cal una mirada holística dels malestars i patiments mentals de les persones.

Per a poder acompanyar en la complexitat humana cal fer-ho des d'una visió d'un veritable treball en xarxa d'equip que "organitza i vectoritza el seu treball al voltant d'aquest buit de saber, d'un interrogant que els posa tots a treballar, en el tractament del malestar" (Ubieto, 2011: 55). En aquest model transdisciplinari, des d'una perspectiva

situada, resulta imprescindible tenir en compte totes les veus sense jerarquies per a un acompanyament que s'apropi a les experiències de les persones.

Aquests conceptes són fonamentals per resignificar allò singular a partir del que és col·lectiu, perseguint la idea que:

produir la diferència i fer rizoma no podrà ser, per tant, crear qualsevol cosa. Crear és resistir quan la nostra creació se sostreu a les dimensions del majoritari. Fer el múltiple, com a proposta eticopolítica, no és un programa quantitatiu: és una proposta qualitativa que consisteix a assajar el que Deleuze anomenarà *esdevenirs-minoritaris*. Imperceptibles als ulls del poder, són les línies que creixen entre les coses i que, com la mala herba, poden acabar demolint els fonaments (Garcés, 2016: 21).

Aquesta idea del rizoma penso que és molt potent per acompanyar la idea que la nostra posició ha de ser subversiva per tal de no perpetuar el que hi ha establert, i com podem traduir això en acció pedagògica per a crear espais comuns. Seguint amb la idea del rizoma, es tracta de connectar experiències que parteixin del desig i motivacions de les persones en una construcció col·lectiva. Aquest punt és fonamental per tal de trencar les lògiques terapeützades i abraçar la complexitat del patiment humà. Es pot construir xarxa mentre ens camina, per poder potenciar la "no finalitat" i anar teixint sinergies mentre estem en moviment. Podem establir projectes des de la participació i motivacions de les persones, però no tenen per què tenir un objectiu final preestablert, pot anar canviant segons les necessitats i desitjos de les persones que hi formin part.

El Cor Rebel de MOMO

Davant de la tendència actual en el camp de la salut mental d'adaptar els models socioeducatius a les lògiques hegemòniques de control i normalització, cal un esforç constant i crític per a qüestionar-nos sobre la finalitat de l'acció educativa i si aquesta està en consonància amb el nostre compromís pedagògic, ètic i polític. En aquest sentit, em refereixo a reflexionar sobre la coherència entre què diem, pensem i fem. Això ens permet, per un costat, fer un exercici de desnaturalitzar, desconstruir i descolonitzar tota la lògica biomèdica que impregna tant el saber expert com el saber quotidià popular. I per l'altre, ser conscient de les contradiccions intrínseques de la nostra professió en relació amb els privilegis i violències que podem arribar a exercir sobre les persones.

La imatge de la cinta de Moebius permet il·lustrar gràficament el camp de forces entre la cultura hegemònica i subalterna, com una relació en procés continu entre tensions i resistències en un sentit dialèctic, i per tant, sense una distinció clara entre on comença una o l'altre —com a la cinta— no és un procés separat o dicotòmic, ens situa en un camp de forces indissociables. Les tensions que operen des de les lògiques del model biomèdic hegemònic són unes forces que aïllen físicament i simbòlicament a través d'un sentit comú construït culturalment sobre conductes individuals i des d'una base moralista. Al mateix temps, les forces del sentit comú necessiten les tensions de la bogeria per a definir-se, en aquests moviments de forces dialèctiques que trenquen amb veritats absolutes. Afegir que la bogeria que forma part d'allò humà, del cos i de la vida, funciona com un camp de forces que resisteixen i qüestionen constantment el sentit comú hegemònic, d'aquí que les forces opressores sobre la bogeria siguin tan violentes.

Aquestes tensions dialèctiques entre allò que t'anomena i anomenar-se a un mateix (narratives d'aflicció) creen malestars i si aquests queden capturats només a través d'un saber tècnic que categoritza i diagnostica, les persones es desvinculen dels sabers encarnats, dels coneixements propis, subjectius i de la intuïció. En aquest procés, les persones perden el sentit d'entendre allò que els hi passa i d'entendre el que els hi envolta. Ara bé, si aquests malestars s'acullen com un crit de límit de les persones, com a motor d'activació i connexió amb els propis sabers, de presa de consciència individual i responsabilitat col·lectiva, aleshores entrem en aquest procés i moviment continu de construcció d'espais col·lectius, de sabers i pràctiques que es relacionen d'altres formes amb la diferència i dissidència. En definitiva, contextos que permetin ser i estar a les persones, en el sentit que puguin deixar de lliurar batalles per intentar demostrar ser algú que no són, perquè són lluites violentes i esgotadores.

Tot això és cabdal llegir-ho en clau pedagògica, i entendre la cultura com el camp de batalla no només que aculli aquestes tensions plurals, sinó que ha de generar espai per allò nou que ha d'esdevenir, altres llenguatges, contextos i formes de relacionar-nos per construir un *sentir en comú*, en continu moviment i transformació. Per tant, les propostes socioeducatives han de visibilitzar i problematitzar les tensions culturals hegemòniques i acompanyar en aquest procés de presa de consciència de les persones de la seva situació vulnerabilitzada per a poder connectar amb tots aquells sabers encarnats que permeten una mobilització subjectiva. En altres paraules, un moviment que la persona ha d'exercir activament en continu procés per a crear espais a allò nou que està per construir, en un moviment de transformar l'entorn sociocultural establert a través de processos de creació col·lectiva. Aquesta sensació de participar és la sensació mateixa d'existir (Rolnik, 2021).

És des d'aquí, que l'existència d'éssers com MOMO —encara que siguin miralls literaris— ens inspiren per a construir altres contextos possibles per a transformar el que ens envolta. La història de MOMO al costat de la tortuga Casiopea ens mostra formes de crear comunitat des de posicions humils i properes, i remarca la importància de saber escoltar a l'altre sense esperar res a canvi. I com, alhora, des d'aquestes posicions i a passes de tortuga, aquests dos éssers són capaços d'activar una lluita anticapitalista davant l'arribada dels homes grisos a la gran ciutat, introduint les seves lògiques i ritmes productivistes i consumistes.

Per tot això, penso que és cabdal un tipus d'aproximació socioeducativa que torni la mirada cap a aquestes existències senzilles, però molt potents alhora que permetin un acompanyament al costat de l'altre més artesà i humil. Espais on existeixin altres relacions entre professionals i participants per tal de renunciar i reequilibrar poders, i una construcció col·lectiva de teoria i pràctica a través de l'experiència quotidiana. I sobretot des d'una visió holística de les cures, una mirada diversificada i col·lectiva que legitimi a nivell teòric i pràctic els sabers profans.

Enfront de tensions sistèmiques socioculturals que ens oprimeixen, soterren, ofeguen i desorienten, cal crear espais on poder experimentar lleugeresa, un sospir davant la voràgine exterior que ens acabem autoimposant, un poder deixar-se anar per a poder ser i estar en aquest context que et sosté i acull i que no t'empresona, jutja i castiga. I que alhora aquests contextos o dispositius tracin processos d'insurrecció col·lectius davant d'allò establert, del sentit comú, o sigui, que permetin l'alliberament dels cors rebels.

Arran de tot aquest recorregut analític considero que hi ha elements centrals que com educadores socials ens poden permetre crear aquests contextos possibles on sostenir-

nos i acompanyar-nos en els diversos moments d'intensitat o crisis que ens generen malestar. Lluny de pretendre una proposta socioeducativa preestablerta o tancada, es tracta de posar el focus al voltant d'una mirada epistemològica que reconegui a l'altre i que ens permeti acompanyar des de relacions més properes i humanistes. En aquest sentit, hi ha elements rellevants que faciliten aquest moviment i acompanyament i que s'interrelacionen, com són l'escolta, el gest mínim, la presència lleugera i els temps.

Tal com ens evoca MOMO, només el fet d'estar davant de l'altre des d'una posició d'escolta receptiva obre processos molt potents, com són, trencar la soledat d'idees i pensaments que et creen malestar, i que en l'exercici de parlar, l'altre hagi d'ordenar les seves idees, en veu alta, un exercici de buscar altres sosteniments en allò que ens passa, i mentre es posa en comú, la pròpia persona va desgranant les seves respostes. Aquest fet de poder-ho expressar ja pren altres significats quan es comparteix amb els altres.

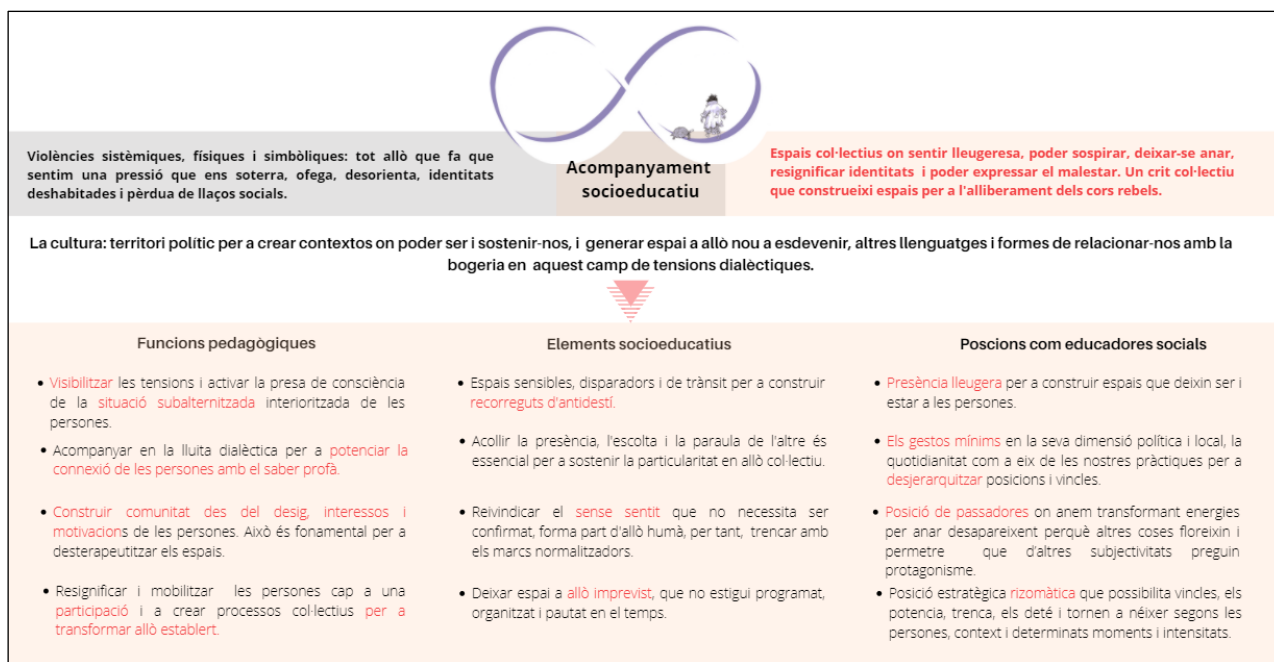
Així, en aquest acompanyament al costat de l'altre, significa també no presentar-te des d'un saber o veritats absolutes sinó d'escoltar des d'on parla l'altre, quins sentiments, paraules, situacions i emocions es generen des dels significats de l'altre lluny dels meus judicis de valor. Tot això té a veure amb la presència lleugera i el gest mínim, que permeten donar importància als detalls per trencar jerarquies de poder en les relacions i obrir pas a la reciprocitat dialògica. També, el fet de donar-nos temps és molt trencador: tant per a l'altre, en el seu procés que és únic i que canvia constantment, i per a fer front a les exigències externes; com per a nosaltres, les educadores, a l'hora de "passar a l'acció", perquè cal reflexionar i reconèixer que no ho sabem tot, però que juntes amb altres podem avançar i també aspirar a comprendre alguna cosa.

Penso que el fet de trencar amb models tan pautats i planificats no significa que no hi hagi una gran tasca teòrica i de reflexió, tot el contrari, i crec que és més complexa estar atenta a tot allò quotidià com a eix de les nostres pràctiques perquè et situa en contínua reflexió crítica. Tot això té molt a veure amb la funció educativa de deixar que passin coses, d'allò imprevist, des d'un sentit mateix del concepte experiència, "allò que és vertaderament important no s'ensenya, sinó que s'experimenta, i justament perquè s'experimenta, s'aprèn" (Pié, 2012:27).

Finalment, penso que la brúixola que anem reconstruint constantment que orienta les nostres pràctiques socioeducatives en l'àmbit de la salut mental, ens ha de portar a la qüestió col·lectiva de com volem ser cuidades, això ens permet tenir present la diversificació de les cures. No podem dipositar l'atenció de les cures a un àmbit exclusiu o saber específic, sinó que ha d'haver-hi una autèntica reciprocitat i complicitat entre sabers experts i profans en un sentit ampli que ens convoqui a tots i totes, la cura ens

vincula amb els altres i tenim el dret de cuidar i ser cuidats. A més a més, aquesta mirada permet trencar amb la segmentació de sabers segons experts i institucions i obre la porta a crear altres ajudes possibles des d'altres coordenades, pensar-nos des d'aquesta idea d'indissociabilitat de professionals i participants alhora, en el sentit que, si ens sabem vulnerables i interdependents, podem anar construint un teixit que ens sosté davant de determinades formes de malestar en un moviment continu no preestablert ni finalista.

Aquesta idea ens ha d'acompanyar per a seguir repensant la nostra funció com educadores, exigir-nos poder qüestionar el nostre rol i vincle amb l'altre per a renunciar a certes quotes de poder que ens venen donades i poder acompanyar repensant el vincle amb l'altre, per donar sentit al voltant d'allò que ens passa des d'una reciprocitat on tots aprenem de tots. Això potencia la idea de la nostra posició de passadores que permeti crear sinergies i aliances amb tot allò que succeeix al barri, a la comunitat, al cos social del qual formem part. Una posició rizomàtica que possibilita vincles, els potencia, trenca, els deté i tornen a néixer segons les persones, context i determinats moments i intensitats. Per això és important pensar la nostra funció com un espai de trànsit, on anem transformant energies per anar desapareixent perquè altres coses floreixin o succeeixin a l'hora i es permeti també que d'altres subjectivitats preguin protagonisme. Cal tenir en compte que estem presents en certs moments vitals de les persones en intensitats canviants, i que cada un és lliure de fer el seu recorregut, d'entrar, sortir, tornar, en definitiva, experimentar perquè cada persona trobi els seus espais, llocs, camins...



Bibliografia

- Butler, J (2009). *Dar cuenta de sí mismos. Violencia ética e identidad*. Buenos Aires: Amorrortu Editores.
- Butler, J (2021). *La fuerza de la no-violencia. Un vínculo ético-político*. Manresa: Tigre de paper.
- Brown, W. (1995). *States of Injury*. New Jersey: Princeton University Press.
- Camus, A. (1978). *El Hombre Rebelde*. Buenos Aires: Losada.
- Canimas, J. (2012). *Per què és important l'ètica aplicada avui?*. Barcelona: FUOC.
- Canimas, J. (2017). *Intimitat, confidencialitat i secret professional*. Barcelona: FUOC.
- Castillo, T. (2019). De la locura feminista al "feminismo loco": Hacia una transformación de las políticas de género en la salud mental contemporánea, *en Investigaciones Feministas* 10 (2), 399-416.
- Chatzidakis A, Hakim J, Littler J, Rottenberg C i Segal L. (2017). *El manifiesto de las cures. La Política de la interdependencia*. Manresa: Tigre de paper.
- Colina, F. (2020). Construyendo lo común. Teoría y políticas de la Teoría.
- Correa-Urquiza, M., Martínez, Á., & Pié, A. (coord). (2021). *Soltar amarras. Una introducción a la salud mental colectiva*. Barcelona: UOC.
- Correa-Urquiza, M. (2012). *Dels sabers profans i d'aquells territoris des d'on es pot articular l'àmbit comunitari*. Acció socioeducativa i Salut Mental. Barcelona: FUOC.
- Correa-Urquiza, M. (2015). *La rebelión de los saberes profanos. Otras prácticas, otros territorios para la locura*. Madrid: Ed.Grupo 5.
- Deligny, F. (2015). Los vagabundos eficaces. A Deligny, Los vagabundos eficaces (pp47-130). Barcelona: Editorial UOC.
- Fernández A, Serra L. Vida comunitaria para todas: salud mental, participación y autonomía. Informe SESPAS 2020. Gac Sanit. 2020.

- Fernández, S. (2018). *La memoria del cuerpo: una justificación teórica de las intervenciones corporales en psicoterapia psicoanalítica*. Revista Asociación Española de Neuropsiquiatría. volumen 38 (134): 207-225.
- Foucault, M. (1986). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- Freire, P. (2012). *Pedagogía del Oprimido*. Madrid: Siglo XXI, 2012.
- Garcés, M. (2016). *El problema de la diferència*. A J. Solé (Coord.). *Educació per a l'acció crítica*. Barcelona: FUOC.
- Garcés, M. (2020). *Escola d'aprenents*. Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- Gil, S., Solé, J i Pié, A (coords). (2018). *Políticas del sufrimiento y la vulnerabilidad. Vidas vulnerables, feminismo y crisis civilizatoria*. Barcelona: Icaria.
- Larrosa, J. *Sobre la experiencia*. Aloma. Revista de Psicología i Ciències de l'Educació, 2006, num.19, p. 87-112.
- Leal, J.(Octubre,2018). *Los cuidados en el marco de una ciudadanía inclusiva*. Revista Asociación Española de Neuropsiquiatría, volumen 38 (134): 588-606.
- López, S. (2009). *La movilización global. Breve tratado para atacar la realidad*. Traficantes de Sueños.
- López, S. (2016). *La despotenciación de la crítica i la seva superació*. A J. Solé (Coord.). *Educació per a l'acció crítica*. Barcelona: FUOC.
- Martínez, A. (2008). *Antropología médica. Teorías sobre la cultura, el poder y la enfermedad*. Barcelona: Anthropos.
- Martínez, A. (2012). *Narratives d'aflicció. Una perspectiva antropològica*. Acció socioeducativa i Salut Mental. Barcelona: FUOC.
- Menéndez, E. (2005). *Intencionalidad, experiencia y función. La articulación de los saberes médicos*. *Revista de Antropología Social*, 14, 33-69. Mèxic.
- Menéndez, E. (2009). *De sujetos, saberes y estructuras: introducción al enfoque relacional en el estudio de la salud colectiva*. Buenos Aires: Lugar Editorial.

- Pié, A. (2012a). *La desterapeutització de l'educació social en salut mental*. Acció socioeducativa i Salut Mental. Barcelona: FUOC.
- Pié, A. (2012b). *Pedagogia crítica i política en salut mental*. Acció socioeducativa i Salut Mental. Barcelona: FUOC
- Pié, A., Salas, M., Sánchez., C i Montané, A (coord). (2020). *La Educación Social en los extremos: Justicia social y paradojas de la práctica. Los bordes de la transmisión. Re-presentaciones y aprendizajes de la locura*. Monografies & Aproximacions, num 18: 101-124.
- Pié, A., i Solé, J. (June,2015). *Pedagogía de la vulnerabilidad. Tacto, Cuerpo y Política de los cuidados en Educación*. Revista Paisajes, num 1: 55-69.
- Planella, J.(2012). *Anàlisi de la pràctica educativa*. Practicum III. Capítol IV: L'ofici d'educador com acompanyament. Barcelona: FUOC.
- Salas, M., i Pié, A. (June,2019). *Marcas biográficas de la narrativa biomèdica. Autopercepción y resistencias encarnadas*. Revista Asociación Española de Neuropsiquiatría, volumen 39 (135): 91-109.
- Salas, M., i Pié, A. (January,2021). *Arqueología del dolor. Un (re) encuentro con Paulo Freire e Iván Illich para aprender del sufrimiento*. Revista Ideação, volumen 23 (1): 214-235.
- Serra, L. (2017). *Clínica en diagonal, prácticas transferenciales particulares*. Revista Intercanvis/Intercambios Papeles de Psicoanálisis, número (38), 108-114.
- Solé, J. (2016). *Crítica a la raó neoliberal. Prendre una posició*. A J. Solé (Coord.). *Educació per a l'acció crítica*. Barcelona: FUOC
- Spivak, G. (2009). *¿Pueden hablar los subalternos?* Barcelona: MACBA.
- Thomas, H. "The Field of Somatics". En: *Somatics*, Vol.1-1, 1976, p.30. California.
- Ubieto, J. (2011). *Treball en xarxa i interdisciplinari II. Casos pràctics: discussió i anàlisi*. Barcelona: FUOC.

Bibliografía web i Videografía

- Basaglia, F. (1972). *Fragment de “La institución negada”*. [Data de consulta: 10 de març de 2021]. https://archivo.argentina.indymedia.org/uploads/2011/07/la_institucion_de_la_violencia.pdf

- Butler, J. (2018). El feminisme pot canviar el poder de l'Estat. [Data de consulta: 6 de novembre de 2021]. <https://www.elcritic.cat/entrevistes/judith-butler-el-feminisme-pot-canviar-el-poder-de-lestat-11941>

- Corder, A. (2021). *Las personas psiquiatrizadas no celebramos el día mundial de la salud mental*. [Data de consulta: 19 d'octubre de 2021]. https://www.elsaltodiario.com/salud-mental/las-personas-psiquiatrizadas-no-celebramos-el-dia-mundial-de-la-salud-mental?fbclid=IwAR1JUP5XfroA_3YPBcMPi1z476LtwBKhegjtTeqXr6nR0CtmTCC-6tR4iw

- Fernández-Savater, A. (2018). Apuntes para una teoría del pase Lobo Suelto. en línia. [Data de consulta: 18 de maig de 2021]. https://lobosuelto.com/apuntes-para-una-teoria-del-pase-amador-fernandez-savater/?fbclid=IwAR2_8rkX7XX1SyagZUJWnsZG4k-YWgl-_jcguOA_E8TYBhESCqBiz9MivUU

- Gencat. Departament de Drets Socials. [Data de consulta: 7 de dsembre de 2021]. https://dretssocials.gencat.cat/ca/ambits_tematics/persones_amb_malaltia_mental/serveis_socials/servei_club_social/

- Gosfroguel, R. Descolonización epistemológica. Proyecto Ecos. (2013, 12 Febrero). [Data de consulta: 19 de noviembre de 2018]. <https://www.youtube.com/watch?v=DYks4qCoZEo&app=desktop>

- icfgranada. [icfgranada]. (2013, setembre 26). *Jorge Alemán – “Soledad: Común – Política y psicoanálisis”*. [Arxiu de vídeo]. Recuperat a https://www.youtube.com/watch?v=PaeuK_IISVw

- Martín, L. ¿Reforma o revolución? Capturas y fugas en las instituciones de salud mental. Fundación de los comunes. (2019, 12 Julio). [Data de consulta: 4 de octubre de 2021]. <https://www.youtube.com/watch?v=JvCU8iEL1MQ>

- Moncrieff, J. (2017). *Las incómodas verdades acerca de los antipsicóticos: Una respuesta a Goff et al.* [Data de consulta: 6 de marzo de 2021]. <http://madinamerica-hispanohablante.org/las-incomodas-verdades-acerca-de-los-antipsicoticos-una-respuesta-a-goff-et-al-joanna-moncrieff/>

- Percia, M. (2019). *Vidas después: 14 derechos venideros para estar en común* | Por Marcelo Percia. [Data de consulta: 8 de noviembre de 2020]. <https://idepsalud.org/vidas-despues-14-derechos-venideros-para-estar-en-comun-%c7%80-por-marcelo-percia/?fbclid=IwAR1xnCt3QOYw3MQ6l8qF45kzWhGIR3lkBoL-8CB3nAwGmomC5uw4yNgxE3k>

- MI(S). (Octubre de 2021). 2021: Cuestionando el “Día Mundial de la Salud Mental” en un año decisivo. [Data de consulta: 8 de octubre de 2021]. <https://madinspain.org/2021-cuestionando-el-dia-mundial-de-la-salud-mental-en-un-ano-decisivo/>

- Radio Nikosia. *Momentos de intensidad y/o crisis. Experiencias y estrategias profanas de cuidado.* [Data de consulta: 3 de noviembre de 2021]. <https://radionikosia.org/es/radio/momentos-de-intensidad-y-o-crisis-experiencias-y-estrategias-profanas-de-cuidado/>

- Radio Nikosia. *Voces.* [Data de consulta: 3 de noviembre de 2021]. <https://radionikosia.org/es/radio/voces/>

- Rolnik, S. (2021). Webinar: “Que nos sugieren las arañas? Otras ideas para descolonizar el inconsciente”. [Data de consulta: 14 de octubre de 2021]. <https://www.youtube.com/watch?v=sMBDGHvnBO0&t=664s>

- Rufus May - The doctor who hears voices (subtitulado) [Data de consulta: 3 de abril de 2021]. <https://www.youtube.com/watch?v=Ffw0pyAjiCw>

- Trabajadoras no domesticadas (2020). Politizar los cuidados. Mojarnos, desentramarlos y emanciparlos para tejer común. [Data de consulta: 4 de noviembre de 2021]. <http://www.emakumeenmundumartxa.eus/wpcontent/uploads/2020/04/TrabajadorasNoDomesticadas.pdf>